

TÉMA: PRÁVO, POVINNOSŤ, ZODPOVEDNOSŤ

(autorka: Alexandra Krsková)

1. ČO JE PRÁVNÝ PORIADOK A PREČO HO POTREBUJEME

1.1. Potreba poriadku

Človek sa rodí do ľahostajného prírodného prostredia vyzbrojený rozumom, citom a vôľou. To mu umožňuje vtlačiť okoliu svoju pečať, prispôbiť ho svojim potrebám, **scivilizovať** a **skultivovať** ho.

Kultúra vytvorená človekom je súčasťou ľudského prostredia. Výchovou sa stáva dedičstvom a tvorí spoločné vlastníctvo spoločnosti. Obsahuje nielen materiálne a technické, ale aj duchovné hodnoty a výdobytky, ako napríklad jazyk, morálku, náboženstvo či právo. Obsahuje aj istý životný štýl, mnohoraké formy a schémy správania, ktoré si spoločnosť osvojila a ktoré jedincovi vnucujú súčasníci alebo verejná autorita.

Človek vníma veci a všetko, čo podmieňuje jeho sebarealizáciu a vývoj, ako **hodnoty**. Získava ich, premieňa do svojho konania. Tým sa formujú obvyklé, štandardné spôsoby myslenia a správania, samovoľne sa ujímajú, všetci ich považujú za "normálne" a odovzdávajú ich z generácie na generáciu. Napríklad osvedčený spôsob organizácie rodinného života, výchovy detí, podnikania.

Čím sú takéto **vzory** dôležitejšie pre harmonické fungovanie spoločnosti, tým väčšia je snaha **inštitucionalizovať** ich, t.j. presne, jasne vyjadriť a usporiadať. Tak sa vzory stávajú **spoločenskými normami, pravidlami, ktoré stanovujú, ako sa majú isté subjekty v určitých okolnostiach či za určitých podmienok správať a aká ich postihne ujma, sankcia, ak sa takto správať nebudú.**

Napríklad niektoré spoločnosti si zvykli vyjadrovať smútok za zomrelými čiernou farbou. Ak by sa niekto objavil na pohrebe v krikľavo červenej blúzke a na hlave s klobúkom vyzdobeným čerešňami, dotklo by sa to nielen pozostalých, ale pohoršilo aj ostatných. Estetické cítenie, symbolika, vžitá norma by boli porušené. Normy sú **všeobecné** pravidlá, čo znamená, že požiadavky, ktoré vyjadrujú, sa nevzťahujú na určitú konkrétnu osobu, ale na každého, kto sa ocitne v situácii predvídanej normou. Nie od Jožka Paprčku a jeho ženy Terezy, ale od všetkých **manželov** sa žiada, aby spolu žili, boli si verní a navzájom si pomáhali. Zákaz prechádzať na červenú neplatí len pre pani učiteľku, ktorá vedie škôlkárov, ale pre **chodcov**.

Normy sú určitým vzorom, schémou správania, vďaka ktorej sme schopní predvídať správanie iných ľudí, i keď ich nepoznáme. Nie je problém predstaviť si, ako sa zatvári náš kolega, keď mu nevrátíme požičané peniaze, ani čo sa dozvieme od manželky, keď sa vrátíme domov nad ránom. Ved' žijeme s nimi celé roky. Ale vzťahy nevznikajú len medzi manželmi, milencami či priateľmi. Práve vďaka normám sú možné medzi celkom neznámymi ľuďmi. Normy sú akoby dobre naolejované koľajnice, po ktorých kĺžu naše vzájomné kontakty: vieme, že na znak priateľstva máme prijať podávanú ruku, jazdiť po pravej strane cesty, zaplatiť nájomné a pod. Schémy správania vlastnej civilizácie máme "v krvi" a pomáhajú nám stotožniť sa s ňou.

Tam, kde nie sú pravidlá, ktorých by sa ľudia mohli dovoliť, kde neplatia dobré spôsoby, slušnosť, spravodlivosť, tam nie je možné spolunažívanie. **Civilizácia je vôľa spolunažívať**

pod vládou určitých pravidiel. Tam, kde sa neprístojnosť, nemravnosť, nezákonnosť stanú zvykom, pretože ich za zvyk považujú aj ostatní, spoločnosť morálne znečistí a uberá sa k "barbarstvu".

1.2. Právo a iné normatívne systémy spoločnosti

Spoločenské normy pramenia z uznávaných spoločenských hodnôt, nachádzajú v nich oporu a zdôvodnenie. Samy ich vyjadrujú a zaručujú. Človek sa rodí do spoločnosti, v ktorej existuje množstvo príkazov, zákazov i dovolení, a v nej aj zomiera. Od raného detstva je v nás pestované vedomie hodnôt, rozlišovanie správneho a nesprávneho, dovoleného a nedovoleného. Ako deti spoznávame najprv pravidlá platné v našej rodine. Vynucujú ich iba rodičia: trvajú na určitých hygienických návykoch, pravidelnom dennom režime, nechcú vedľa nás vidieť pochybných kamarátov a pod. Potom od nás niečo vyžaduje život v "škôlkárskom" kolektíve, v "partii", do ktorej patríme alebo chceme patriť. Spoznávame tvrdšie pravidlá platné v škole, až sa napokon oboznámime s tými, za ktorými stojí donucovacia moc štátu.

Niektoré spoločenské normy sú sústredené okolo **hodnoty dobra**. Sú to **morálne normy**. Iné oscilujú okolo hodnoty **krásna**. To sú zasa **estetické normy**. Tie, ktoré súvisia s našou vierou v Boha a vo vzťahu k nej nám kladú záväzky voči blíznym, sú **náboženské normy**. Každá kultúra obsahuje napokon vo svojom systéme hodnôt aj **poriadok a spravodlivosť**, ktoré majú byť vyjadrené a chránené **právnymi normami**.

Systém takýchto noriem je usporiadaný podľa princípu **nerozpornosti**, to znamená, že normy patriace do jedného systému sú v súlade. Ak by niektorá niečo zakazovala a iná by to dovoľovala či dokonca prikazovala, spôsobovalo by to zmätok v našej duši a narúšalo našu osobnosť.

"Ubi societas, ibi jus" (Kde je spoločnosť, tam je aj právo), hovorili starí Rimania. Ak chcela nejaká spoločenská skupina prežiť a rozmnožovať sa, musela **spravovať spoločné veci** – musela si vytvoriť **systém riadenia svojich vzťahov**. Ak sprvu bolo dodržiavanie noriem správania otázkou prežitia, ak spoločnosť neposlušných jednoducho vylúčila zo svojho streda a nechala ich zahnúť, tak postupne si vytvárala civilizovaný prostriedok na presadzovanie potrebného správania – **právo**. Hlboko ľudskú povahu tohto základného prvku civilizácie si uvedomoval už **Aristoteles**, považoval ho za charakteristiku človeka, pretože zo všetkých tvorov jedine človek je schopný rozlíšiť dobro od zla a zobrať na seba zodpovednosť. **Sv. Tomáš Akvinský** v 13. storočí spomína dva znaky, pomocou ktorých môžeme poznať civilizáciu: právo a jazyk.

Právo pomáha riadiť spoločenský život a ľudské vzťahy, usmerňuje jedincov aj spoločenské skupiny na ich ceste k civilizácii. Na prvý pohľad je právo iba systém pravidiel, ktoré vytvára a vynucuje štát. V skutočnosti však právo vyjadruje a ochraňuje najvýznamnejšie spoločenské hodnoty. Napríklad tým, že Trestný zákon zakazuje vlastizradu, teror, sabotáž, vojnovú zradu, chráni štát ako civilizačnú hodnotu, tým, že zakazuje útoky na štátne orgány a verejných činiteľov, že zakazuje marenie ich úloh či úplatkárstvo, chráni verejný poriadok. Občianske spolunažívanie ochraňuje tým, že zakazuje násilie proti skupine obyvateľov i proti jednotlivcovi, že nedovoľuje podnecovať rasovú a národnostnú nenávisť, zakazuje výtržníctvo a pod. Na ochranu života a zdravia slúžia zákaz ublíženia na zdraví, vraždy, ohrozovania pohlavnou chorobou atď. Právo reguluje aj nadobúdanie, zachovávanie, využívanie a rozdeľovanie ekonomických hodnôt. Napríklad právo nás môže povzbudzovať ku kúpe domu tým, že štát poskytuje na tento účel výhodnejšie pôžičky. Trestom za krádež nás odrádza od "nakupovania do vrečka" v samoobsluže. Právo je rámcom aj pre politickú aktivitu: napríklad stanovuje pravidlá čestných a slobodných volieb i našej účasti na nich.

Pravda, od práva nemožno očakávať, že vyrieši všetky problémy a dosiahne všetky ciele. Pri riešení právnych problémov vždy treba hľadať veľmi jemnú hranicu či kompromis medzi možným a želateľným. Rozumní ľudia uznajú, že takáto hranica musí kadiaľsi ísť, i keď sa budú sporiť o tom, kade presne: do akej miery treba chrániť menšinu, aby vlastne nebola diskriminovaná väčšina, kedy sa spoliehať na spontánne sily spoločnosti a kedy naopak do nej zasahovať. Všetci sa však zhodnú, že bez práva by bolo menej práv a slobôd, viac neporiadku a neslušnosti. Preto každá doterajšia spoločnosť uznávala potrebu práva.

V čase, keď spoločnosť prešla od lovecko-zberateľského spôsobu obživy k produktívnej ekonomike, mohla si dovoliť vyčleniť zo svojho stredu ľudí, ktorí sa venovali výlučne vládnutiu. Tam, kde vznikla takáto **verejná autorita** spôsobilá usmerňovať správanie ľudí (jedinec alebo skupina), existovala už sila, ktorá garantovala dodržiavanie **práva**. Postupne sa sformovala do podoby **štátu**.

Právo bolo sprvu len božím zákonom, ktorý ľudstvu svojou charizmou sprostredkovali proroci i veľkí zákonodarcovia: Mojžiš, Chammurapi, Lykurg či Solón. Až neskôr sa – pozorovaním bežných životných situácií, ich “očistením” od násosu jedinečného, náhodilého – sformovali **všeobecne platné právne normy**.

1.3. Výlučnosť práva

Nenájeme nijakú oblasť spoločenských vzťahov, kde by v “čistej podobe” pôsobil jediný druh spoločenských noriem. Právne, morálne, politické, náboženské normy sa navzájom prelínajú, rôznym spôsobom ovplyvňujú. Môžu sa umocňovať (čo je dobre), a tým prispievať k psychickej rovnováhe človeka. Ale môžu byť aj v rozpore, ba vylučovať sa, a vnášať do nášho rozhodovania pochybnosti. Ak si napríklad predstavíte vzťah medzi manželmi, uvedomíte si, že ho podmieňuje dodržiavanie nielen morálnych, estetických či náboženských, ale aj právnych noriem, ktoré sa navzájom prelínajú alebo sú dokonca totožné. Sú však aj životné križovatky, na ktorých sa musíme rozhodnúť, či budeme rešpektovať právo za cenu pošliapania hlasu svedomia, alebo poslúchneme svoje vnútorné presvedčenie na úkor práva.

Právo by iste malo byť nielen vynútitelné, ale aj slušné. **Občianska neposlušnosť – na verejnosti prejavенý nenásilný vzdor voči právu, ktoré je podľa nášho názoru nespravodlivé a neslušné** – by mala byť v demokratickej spoločnosti celkom ojedinelým javom. Príkladom občianskej neposlušnosti bolo konanie Sofoklovej Antigony, hnutie pasívnej rezistencie **M. Gándhiho, M. Luthera Kinga** a pod.

Občan právneho štátu môže robiť všetko, čo mu právne normy nezakazujú. Preto je veľmi dôležité, aby rozoznal právne pravidlá od neprávnych. Právo sa od ostatných normatívnych systémov v spoločnosti odlišuje:

- a) Svojím **monizmom**, teda tým, že v spoločnosti platí **jediný právny systém** záväzný pre celú spoločnosť, kým morálnych či náboženských systémov môže byť v spoločnosti viacero (medzi nami sú katolíci i evanjelici, ateisti a pod.).
- b) Právo je **späté so štátom** a opiera sa o jeho donucovaciu moc (štátne orgány tvoria a uplatňujú platné právo a jeho porušenie trestajú).
- c) Právo má **zvláštnu formu**, ktorú ustanoví alebo uzná štát. Darmo by sme ho hľadali v zábavných časopisoch či v kalendári, vždy je obsiahnuté iba v zákonoch, vyhláškach, nariadeniach prístupných iba na určitých miestach. Právna norma nadobúda platnosť a účinnosť v presne stanovenom čase, pričom štát zodpovedá za jej zverejnenie

a dostupnosť, a teda za to, že občania majú možnosť oboznámiť sa s tým, čo sa od nich požaduje.

Civilizácia a kultúra vznikli pôsobením ľudského génia na prírodné prostredie. Ich neodmysliteľnou súčasťou je poriadok – výsledok dodržiavania spoločenských noriem.

Človek sa od narodenia do smrti podriaďuje rôznym požiadavkám a nárokom, ktoré vyplývajú z náboženských, morálnych, estetických či právnych noriem.

Právo je súčasťou duchovnej kultúry spoločnosti. Od ostatných normatívnych systémov sa odlišuje svojou spätosťou so štátom, svojou zvláštnou formou a svojím monizmom.

2. IDEA VYŠŠIEHO PRÁVA A JEJ HISTORICKÝ VÝVOJ

Dôsledky dynamického vývoja, ktorým prechádza naša spoločnosť, ťažko predvídať. Ľudské práva urobili veľký prielom do posttotalitného sveta, ale víťazstvo je len čiastočné a budúcnosť strednej a východnej Európy je neistá.

Môžeme naozaj veriť, že každý z nás sa ľudským právam rovnako teší a je ochotný vystúpiť na ich obranu? Veď ony síce zaručujú pokojný život, ale aj ohrozujú našu pohodlnosť. Morálka ľudských práv je morálkou vzdoru, angažovanosti. Ten, koho tieto práva chránia, je zároveň ich ochrancom. Tam, kde mlčím zoči-voči bezpráviu, kde akceptujem útlak iného človeka, tam sú ohrozené moje vlastné práva, tam sa zrádza ideál ľudskej dôstojnosti.

Keď nevinný Dreyfus trpel koncom 19. storočia na Diabolských ostrovoch, Émile Zola sa tešil všetkým právam francúzskeho občana a navyše výsadám slávneho spisovateľa. Keby ho bolo uspokojilo, že jemu samému nič nechýba a nevystúpil by na Dreyfusovu obranu, nevinný človek by bol zomrel vo väzení. Vďaka tomu, že sa nájdú ľudia, ktorí sa zastanú iného a riskujú kvôli nemu, vytvára sa reťaz ľudí dobrej vôle, ktorá je naším cenným kultúrnym dedičstvom.

Možno si poviete, že na boj za ľudské práva treba odvahu a nie teóriu. Ale tú odvahu v nás vzbudzujú poznané myšlienky a ideály. Preto si najprv povšimnime filozofiu ľudských práv, ideovú oporu ich zástancov.

2.1. Čo sú ľudské práva

Ako už bolo povedané, ľudská bytosť je veľmi zraniteľná a potrebuje ochranu pred zanedbávaním, svojvôľou, násilím. Slimáky majú ulitu, chameleóny menia farbu, slony sú rýchle a silné. Človek takúto "výbavu" nemá, zato však oveľa inteligentnejšie a účinnejšie spolupracuje s okolím. Príroda, spoločnosť a moc ho však nielen chránia, ale aj ohrozujú.

Ľudské práva sú oprávnenia priznané jedincovi, ktoré mu umožňujú plne využívať vlastné schopnosti, inteligenciu, talent a znalosti na uspokojenie svojich duchovných a iných aspirácií. Považujú sa za také podstatné pre autenticitu a dôstojnosť človeka, že by ich mala rešpektovať každá politická moc. Z tohto pohľadu tvoria ľudské práva minimálne záštity, ktoré jedincovi umožňujú, aby žil plnohodnotne, uchránený pred nepravosťou zo strany iných či zo strany politickej moci. Vytýčujú akýsi posvätný, nedotknuteľný priestor okolo jedinca, jeho súkromnú sféru.

Ľudské práva by sme mohli chápať aj ako elementárne pravidlá hry, ktoré musia rešpektovať vládnuci aj ovládaní. To už veští určité ťažkosti. Na prvý pohľad sa zdá, že vytyčovanie súk-

romného priestoru jedinca mieri proti štátu, presnejšie proti jeho despotizmu a svojvôli. Pri hlbšom pohľade je vymedzenie takéhoto priestoru výzvou, aby štát uplatnil svoju donucovaciu moc tam, kde sa jedinec cíti ohrozený. Inými slovami: ak svoj súkromný priestor vymedzíme tak, aby štát do neho nemohol zasahovať, potom sa budeme darmo dožadovať, aby nás štát ochránil, keď nás ohrozia iní.

Postavenie politickej moci sa tým stáva dvojznačným: na jednej strane ide o oslabenie štátu, limitovanie jeho moci, na druhej o jeho posilnenie, o uznanie monopolu legitímneho násillia, ktorým štát disponuje, aby mohol donútiť k zodpovednosti tých, čo siahajú iným na základné práva, a riešiť spory medzi občanmi. Teda štát by nemal obmedzovať slobodu občanov svojou rozpínavosťou a despotizmom, ale zároveň by mal zasiahnuť vždy tam, kde sa sloboda jednotlivca stáva "kriminálnou" a ohrozuje slobodu iného.

Priestor jedinca teda určite nie je celkom uchránený pred zásahmi moci. Moc ho môže obmedziť do tej miery, do akej musí rešpektovať základné práva iných: moja sloboda sa musí zastaviť tam, kde začína sloboda iného človeka. Tak to hlásala už Deklarácia práv človeka a občana z roku 1789.

Základné práva a slobody ľudí sú limitované slobodami iných a dobrom spoločnosti. Nikoho nemôžeme nechať brať drogy, robiť nočné hardrockové koncerty v byte či pohlavne zneužívať deti. Základné práva a slobody možno obmedziť jedine za podmienok, ktoré sú zákonom striktné stanovené a kontrolovateľné. Vidíme teda, že srdcom filozofie ľudských práv je otázka **vzťahu jedinca a moci**.

2.2. Filozofia ľudských práv

Pri definovaní ľudských práv sme vychádzali z hodnoty ľudskej dôstojnosti, ktorú musí štát nevyhnutne rešpektovať, ak má byť jeho moc považovaná za oprávnenú, **legitímnu**. Inak povedané: moc je legitímna, t.j. má nárok na rešpekt a poslušnosť občanov, ak sama rešpektuje ľudské práva a slobody. Základom takéhoto poňatia štátu je presvedčenie, že cieľom politického združovania je dobro človeka, ktorému má vytvorená moc slúžiť.

Takéto chápanie poslania štátu vychádza z predstavy **zmluvy, kontraktu** medzi spoločnosťou a štátom, teda z myšlienky, že moc je založená na zmluve. Zmluvná koncepcia obsahuje 4 základné prvky:

- racionalizmus,
- prirodzený stav,
- prirodzené právo
- a spoločenskú zmluvu.

Racionalizmus spočíva v presvedčení, že práve rozum, ktorý vie umlčať egoizmus a predsudky, nabádal ľudí, aby pochopili, že je nevyhnutné spolunažívať podľa určitých zásad a pravidiel.

Racionalistická dimenzia zmluvného modelu, podľa ktorej je moc legitímna len do tej miery, do akej ob stojí pred tribunálom rozumu, sa začala rozvíjať už v starovekom Grécku. Pravda, niečo také ako snaha ochraňovať súkromnú sféru jedinca pred zásahmi štátu tu ešte neexistovalo. Človek je zoon politikon a jeho dobrý život, jeho sebarealizácia sú neodmysliteľné od občianskej

aktivity. Polis bola súčasťou jedinca a on splýval s politickým celkom. O ľudských právach ako o subjektívnych nárokoch jedinca voči štátu sa ešte nehovorilo.

Zorný uhol sa zmenil, až keď polis zanikla a jednota medzi človekom a štátom sa rozbila. Cestu si pomaly kliesnil individualizmus, politika a morálka sa odlíšili, politika už nebola nevyhnutne realizáciou morálnych cieľov.

Prirodzený stav je akási predstava o spolunažívaní ľudí pred vznikom štátu. Nie je reálna, podložená historickými faktami. Vieme, že aj v dávnych dobách zažili ľudia dosť vojen a násilia. Ide teda o hypotézu alebo retrospektívnu fikciu, ktorá nám umožňuje pochopiť vzťah vládnucich a ovládaných, resp. legitimitu moci. Ľudia sú rovní a slobodní, každý je sám sebe pánom, nikto nevykonáva moc nad inými.

Niektorí autori si tento stav predstavujú ako “zlatý vek ľudstva”, iní ako “vojnu všetkých proti všetkým”, v ktorej je “človek človeku vlkom”. V každom prípade je základným znakom tohto stavu **neistota**, ktorá ľudí núti hľadať východisko.

Už epikurejský mudrc stavia obranný val pred nebezpečenstvom ľudského násilia a z praktických dôvodov uzatvára zmluvu. Ale až stoicizmus okolo roku 300 prináša myšlienku **kozmpolis**, svetovej polis, ktorú môžu vytvoriť tí, ktorí sa v prvom rade riadia rozumom. Táto komunita je však iba intelektuálnym útočiskom, útechou, nie je stelesnená v nijakej inštitúcii a nemôže byť ani odvolacou inšinciou voči nespravodlivosti sveta. Vytvorilo ju až neskôr kresťanstvo, keď si vybudovalo vlastnú organizáciu – cirkev, ktorá sa stáva ochrancom slabých.

Už skeptickí sofisti v starom Grécku, vzdelávaní podľa Herakleitovej tézy “pantha rei” (všetko sa mení), si všimli, že okrem práva vytváraného tými, čo majú moc, existuje ešte **vyššie právo**, ktoré je prirodzené, pretože pramení v harmónii, večnom rytme a zákonoch vesmíru. **Herodotove** Dejiny priam ponúkali záver, ku ktorému sa dopracovali, že totiž “kto má moc, má aj právo”. Ale tieto ľudské zákony si zaslúžia označenie **právo** len vtedy, ak sú v súlade s právom vyšším, rovnakým pre všetky národy.

Prirodzené právo je súhrn oprávnení, ktoré sú imanentné ľudskej bytosti. Sú univerzálne, patria každému človeku bez ohľadu na to, v ktorej krajine žije, k akému etniku patrí, akú má farbu kože, aké náboženstvo. Podľa prvých gréckych filozofov je ich prameňom sama príroda, harmónia kozmu, dokonalá vyváženosť všetkých jeho častí. Človek svojím rozumom poznáva prirodzené práva a usiluje sa ich preniesť do platného práva.

Prirodzené práva nepochádzajú od moci, ale naopak moc zaväzujú.

Prirodzené právo je zrkadlom nastaveným ľudskému právu, teda platnému právu, ktoré si vytvárajú ľudia v jednotlivých štátoch. Platné právo závisí od množstva faktorov: histórie národa, tradícií, náboženstva, geografických podmienok, od politickej vôle a pod. a môže sa dostať do rozporu s prirodzeným právom. Antigona v Sofoklovej hre (442 pred n.l.) hovorí kráľovi Kreontovi: “Tvoj zákaz, vôľa smrteľníka, nemá takú silu, aby rušil nepísané a neochvejné božie zákony.”

Aj Rimania prevzali od svojich gréckych učiteľov filozofiu prirodzeného práva. Realizmus, vlastný ich mentalite, ich nútil, aby sa vyššie právo snažili preniesť do platného práva. Treba povedať, že matkou rímskej jurisprudencie (právnej vedy) bola stoická filozofia, v nej Rimania našli svoje základné právne princípy: čestne žiť, nikomu neškodiť a dať každému, čo mu patrí.

Kresťanskí filozofi videli prameň práva v Bohu, vo večnom zákone, ktorý sa prejavuje vo všetkom na tejto zemi. Už sv. **Augustinus Aurélius** (354-430) však upozornil na našu slobodu

prijat', či neprijat' božiu vôľu. Poukázal tak na slobodu svedomia a autonómnosť morálky, čo ďalej rozvinula **náboženská reformácia**.

Bolo to obdobie občianskych vojen prinášajúcich mnoho utrpenia, a tým i sympatií k mierovým plánom. Jedinou cestou k mieru mohlo byť prirodzené právo, právo postavené na ľudskom rozume, ktorý rešpektovali všetky rozvadené strany. Umožňovalo nájsť racionálne riešenie konfliktov a spoločný základ mierového politického a sociálneho života.

Náboženský reformátori vôbec nemienili vyvodzovať politické dôsledky zo svojho názoru, že biblické texty treba posudzovať slobodne, zo svojho presvedčenia, že síce musíme byť lojálnymi občanmi, platiť dane, bojovať vo vojne, zachovávať vernosť kráľovi, ale že kolená máme ohýbať len pred Bohom. Myslitelia, ktorí boli pri zrode Nantského ediktu (1598), sa oddeľovaním náboženskej poslušnosti a politických povinností iba snažili upevniť kráľovskú moc.

Nantský edikt mal však vážne dôsledky: znamenal slobodu vyznania pre protestantov, ktorá im bola daná len z politických, nie morálnych dôvodov. Keď sa o storočie neskôr konsolidovala francúzska katolícka monarchia, bol Nantský edikt odvolaný. Ale myšlienka náboženskej slobody sa rozšírila a na konci 17. storočia v Anglicku už **John Locke** v Listoch o tolerancii bránil slobodu svedomia a vyznania ako takú. A práve sloboda svedomia tvorí základný kameň filozofie ľudských práv. Je to hranica radikálne vnútená moci: moc nemá čo zasahovať do duchovného života.

V ranom novoveku našiel živnú pôdu racionálny variant prirodzeného práva, tak ako ho poznáme z antiky. Jeho prameňom je rozum, ľudská inteligencia. Na konci 16. a v 17. storočí je na svete moderné prirodzené právo. Hugo Grotius (1583-1645) napísal, že "tak, ako by samotný Boh nemohol učiniť, aby dva a dva neboli štyri, nemôže spôsobiť ani to, aby to, čo je vnútorne zlé, nebolo zlým". "Aj keby Boha nebolo," musíme nájsť istý konsenzus, ktorý nám umožní nielen prežiť, ale aj harmonicky spolunažívať.

Prirodzené práva boli plne presadzované na konci 18. storočia v boji anglických kolónií v Amerike za slobodu a vo Veľkej francúzskej revolúcii. Deklarácie, ktoré z nich vzišli, slávnostne a systematicky formulovali práva jedinca vo vzťahu k štátu.

Prirodzené právo vstáva počas celej histórie z popola ako vták Fénix. Niekoľkokrát došlo k jeho renesancii a diskusie neutíchajú.

Keď bol vo Francúzsku prezidentom Valéry Giscard d'Estain, prijal francúzsky parlament zákon nazvaný Bezpečnosť a sloboda. Mal všetky kvality platného právneho predpisu: odhlasovala ho parlamentná väčšina zvolená v regulárnych voľbách, pričom postupovala podľa procesných pravidiel verejného práva. Z hľadiska prirodzeného práva to však vyzeralo ináč. Zákonu vyčítali, že ohrozuje princíp delby moci, pretože priznával polícii a prokuratúre, teda orgánom výkonnej moci, také právomoci, ktoré boli vždy predtým vyhradené súdom. Ak uznávame, že princíp delby moci je jedným zo základných prvkov demokratického štátu, potom jeho porušenie odobralo legitimitu celkom regulárnemu počinu.

Z hľadiska teórie spoločenskej zmluvy, tohto základu filozofie ľudských práv, vôľa väčšiny nemusí byť nevyhnutne ani rozumná ani mravná. Ak by čo i jediný človek hlasoval proti zákonu, ktorý je v rozpore s prirodzeným právom, bol by jeho postoj legitímny. Každá moc, a o to viac moc demokratická, môže konať len v hraniciach prirodzených práv. Optimálny je stav, ak vôľa väčšiny nastoľuje také platné právo, ktoré sa opiera o princípy prirodzeného práva.

Diskusia pozitivistov (stúpencov presvedčenia, že právo je len to, čo je obsiahnuté v zákonoch prijatých štátom) a jusnaturalistov (autorov, podľa ktorých kritériom platného práva navždy ostane prirodzené právo) bude ešte dlho pokračovať.

Spoločenská zmluva (kontrakt)

Od prirodzeného stavu k politickému možno prejsť iba dohodou, ktorú medzi sebou uzatvoria jedinci. Ľudská slabosť vedie k sebecktu, násilnému presadzovaniu sa, porušovaniu prirodzených práv, v dôsledku čoho je každý potencionálne ohrozený.

Ako nevyhnutná sa javí nestranná inštitúcia. Každý odteraz súhlasí, že tejto inštitúcii odovzdá časť svojej slobody a práv, ktorým sa teší v prirodzenom stave, aby mal istotu, že jeho práva nebudú závislé od najsilnejšieho. Ľudská slabosť vyžaduje akúsi protézu, umelý element, ktorý má napraviť, čo sa pokríví. A tak sa uzatvorí dohoda. Má presné klauzuly: je dvojstranná, práva a povinnosti sú vzájomné, komplementárne.

Jedinci, ktorí sa stávajú ovládanými, sa zaväzujú rešpektovať príkazy politickej moci. Tým získajú právo na ochranu svojho života, vlastníctva, svojej slobody. Na druhej strane novonastolená moc sa zaväzuje konať iba v rámci predvídanom zmluvou a nárok na poslušnosť má len potiaľ, pokiaľ určené hranice rešpektuje.

V zmluvnej teórii je práve **vzájomnosť práv a povinností** originálna a špecifická. Ak si jedna strana neplní záväzky, potom si záväzky nemusí plniť ani druhá strana. Ak tí, ktorí sú pri moci, konajú despoticky, ak prekračujú svoje právomoci a zavádzajú svojvoľné poriadky, potom sú aj ovládaní zbavení záväzku poslušnosti a majú **právo na odpor**. Len rešpektovanie zmluvy dáva moci legitimitu.

Hoci súčasná filozofia politiky už nemôže používať kontraktualistický (zmluvný) model v takej podobe, v akej nám ho zanechali filozofickí predchodcovia, jeho podstata ostáva platná: aj moderný človek sa považuje za slobodného a nezávislého vtedy, keď rešpektuje len také normy, s ktorými sám súhlasí.

Motív spoločenskej zmluvy nachádzame aj v slovenskej ústave. V čl. 32 sa konštatuje: "Občania majú právo postaviť sa na odpor proti každému, kto by odstraňoval demokratický poriadok ľudských práv a základných slobôd uvedených v tejto ústave, ak činnosť ústavných orgánov a účinné použitie zákonných prostriedkov sú znemožnené."

Filozofia ľudských práv mala mnoho kritikov a prešla viacerými krízami. Ľudské práva boli v histórii často porušované a veľakrát zneužitú na politické ciele. Jedno sa však nedá poprieť: prirodzené právo, ktoré má korene už v myšlienkach mladších gréckych sofistov, stoikov, v Písme svätom a v celej ideovej klíme osvietenstva, prináša ideu, že všetky ľudské bytosti sú si rovné. Táto idea nepopiera, že ľudia sú v mnohých ohľadoch nerovní. Je to iba prejav úcty k človeku, hodnote ľudskej osobnosti a znamená veľký krok na ceste k humanite.

Od antiky ovládal ľudskú pospolitosť aristokratický princíp: niektorí mali právo riadiť životy iných, žiť z ich práce a rozptyľovať sa pozeraním na vraždenie gladiátorov či na kresťanov hádzaných šelmám. To bolo proti prirodzenému poriadku. Isteže, rastúca individuálna sloboda viedla aj k trhovej ekonomike kapitalizmu 19. storočia, ktorá tiež vykorisťovala človeka, najmä tam, kde chýbal premyslený právny rámec, čestná súťaž a konkurencia. Predsa však, po prvýkrát za tisíc rokov, kapitalizmus umožnil väčšine ľudí vyhnúť sa núdzi, predčasnej smrti a vytvoriť si materiálne podmienky dobrého života.

Napriek všetkým diskusiám o obsahu či prameni ľudských práv, tieto práva neprestávajú fascinovať laikov i teoretikov. Veľký filozof politiky **A. de Tocqueville** o tom vraví:

“Sú časy, keď sa ľudia navzájom tak líšia, že sama myšlienka rovnakého zákona pre všetkých je nepochopiteľná. A v inom období ľuďom stačí zďaleka a nejasne ukázať obraz tohto zákona, aby ho hneď uznali a utiekali sa k nemu.”

2.3. Prirodzené (vyššie) právo, ľudské práva, občianske práva a slobody

Odkedy boli prirodzené práva zakotvené v tzv. **chartách či deklaráciách** (Deklarácia práv človeka a občana – 1789, Deklarácia nezávislosti – 1776), hovoríme o nich ako o **ľudských právach**. Ľudské práva teda predstavujú istý výber z večných a nemenných prirodzených práv, ktorý sa dostal do medzinárodných deklarácií a dohôd. Sú to tie práva a základné slobody, bez ktorých nemožno dôstojne žiť. Kto je podvyživený, ponižovaný a mučený, ten nežije ľudským spôsobom života. Sú to zároveň práva všetkých ľudí.

O právach možno hovoriť len za týchto podmienok:

- ak je jasný ich adresát, t.j. ten, kto ich môže uplatniť,
- ak je jasné, čo je obsahom práva,
- ak existuje sankcia za porušenie práva
- a ak jestvuje organizovaná sila, ktorá je sankciu schopná vynútiť.

Ľudské práva sú obsahom medzinárodných dohôd, ktoré nadobúdajú platnosť, keď ich ratifikuje potrebný počet štátov.

Jednotlivé štáty vyberú z dohôd, ku ktorým pristúpili, istý katalóg práv a slobôd, ktoré sú schopné reálne zabezpečiť. Inkorporujú (včlenia) ich do svojich ústav a zákonov, čím sa ľudské práva menia na **občianske práva a slobody**. To však neznamená, že za ne vďačíme štátu. Naopak, máme právo požadovať od štátu, aby nám zabezpečil ich nerušené využívanie.

Ľudské práva sú oprávnenia priznané jedincovi, ktoré mu umožňujú plne využívať vlastné schopnosti, inteligenciu, talent i znalosti na uspokojovanie svojich duchovných a iných túžob. Považujú sa za také podstatné pre dôstojný ľudský život, že by ich mala rešpektovať každá politická moc.

Práva a slobody jedinca sú limitované právami a slobodami ostatných, ako aj dobrom spoločnosti.

Podľa filozofie ľudských práv je politická (štátna) moc legitímna len vtedy, keď rešpektuje ľudské práva a slobody.

Súčasťou filozofie ľudských práv je tzv. zmluvná koncepcia. Jej základné prvky sú: racionálnosť, prirodzený stav, prirodzené právo a spoločenská zmluva. Zmyslom spoločenskej zmluvy je usporiadať vzťahy medzi vládnucimi a ovládanými podľa princípu vzájomnej zodpovednosti.

Keď sa prirodzené práva zakotvia v medzinárodných dokumentoch, ktoré ratifikoval potrebný počet štátov, hovoríme o nich ako o ľudských právach. Ľudské práva, ktoré štát prijme do svojej ústavy a zákonov, sa nazývajú občianske práva a základné slobody.

(autor: Peter Kresák)

3. ZÁKLADNÉ PRÁVA A SLOBODY V ÚSTAVE SR A KONCEPCIA ICH OCHRANY

(konceptia a členenie ústavy, všeobecné ustanovenia, základné ľudské práva a slobody, politické práva, práva národnostných menšín a etnických skupín, hospodárske, sociálne a kultúrne práva, právo na ochranu životného prostredia, právo na súdnu ochranu)

Ochrana základných práv a slobôd sa v Slovenskej republike odvodzuje z obsahu ústavy a medzinárodných zmlúv o ľudských právach a základných slobodách, ktoré SR ratifikovala a boli riadne vyhlásené **(k týmto dokumentom patria aj medzinárodné zmluvy a dohody o ochrane ľudských práv a slobôd, ktoré uzatvorila bývalá Česká a Slovenská federatívna republika a ako nástupnícky štát ich prevzala Slovenská republika).**

Základné práva a slobody upravuje druhá hlava ústavy (**čl.11 až 54**). Dôležité zásady pre ich uplatňovanie sa však nachádzajú aj v niektorých ďalších častiach ústavy.

Základné ustanovenia v prvej hlave ústavy definujú Slovenskú republiku ako zvrchovaný, demokratický a právny štát, ktorý sa neviaže na nijakú ideológiu ani náboženstvo. Pre základné práva a slobody má táto definícia značný význam.

Zatiaľ čo štátna zvrchovanosť (suverenita) sa odvodzuje od rešpektovania suverenity ľudu a práva na sebaurčenie, vo vzťahu k základným právam a slobodám sa obsah demokratického a právneho štátu spája aj s požiadavkou, aby ich pri svojej činnosti rešpektovali všetky orgány štátnej (verejnej) moci.

Naša ústava to požaduje v ďalšom ustanovení svojej prvej hlavy, v ktorom zaväzuje štátne orgány, aby konali iba na základe ústavy, v jej medziach a v rozsahu a spôsobom, ktorý ustanoví zákon.

Ústavný zákaz zväzovať Slovenskú republiku s akoukoľvek ideológiou alebo náboženstvom a ústavná ochrana slobodnej súťaže politických síl v demokratickej spoločnosti podčiarkujú princíp slobody a rovnosti. V prvej hlave ústavy sa dočítame: “Každý môže konať, čo nie je zákonom zakázané” a “nikoho nemožno nútiť, aby konal niečo, čo zákon neukladá”. Ústava takto zdôrazňuje princíp slobody, čo však neznamená, že občan má možnosť robiť čokoľvek. Podmienkou každej civilizovanej spoločnosti je totiž rešpektovanie zásady, že osobná sloboda jedného nemôže prinášať neslobodu inému.

Takto chápali slobodu už tvorcovia francúzskej Deklarácie práv človeka a občana z roku 1789. V jej štvrtom článku sa hovorí:

“Sloboda spočíva v možnosti robiť všetko, čo neškodí inému. Uplatňovanie prirodzených práv každého človeka má iba také obmedzenia, ktoré ostatným členom spoločnosti garantujú uplatňovanie rovnakých práv. Tieto obmedzenia môže stanoviť iba zákon.”

Pre realizáciu základných práv a slobôd je významná aj požiadavka, aby výklad a uplatňovanie ústavných zákonov, zákonov a ostatných všeobecne záväzných právnych predpisov boli vždy v súlade s obsahom ústavy (**zásada ústavnosti**). Táto požiadavka sa nachádza v prechodných a záverečných ustanoveniach Ústavy Slovenskej republiky.

Ucelený katalóg základných práv a slobôd človeka a občana obsahuje druhá hlava ústavy (Základné práva a slobody). Je to najobsiahlejšia časť ústavy. Vnútorne sa člení na osem oddielov, ktoré svojimi názvami a obsahom vyjadrujú prístup Slovenskej republiky k ochrane základných práv a slobôd. Jednotlivé oddiely sú v tomto poradí:

- Všeobecné ustanovenia
- Základné ľudské práva a slobody
- Politické práva
- Práva národnostných menšín a etnických skupín
- Hospodárske, sociálne a kultúrne práva
- Právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva
- Právo na súdnu a inú právnu ochranu
- Spoločné ustanovenia k prvej a druhej hlave.

3.1. Všeobecné ustanovenia

Vo všeobecných ustanoveniach sú vyjadrené hlavné zásady prístupu Slovenskej republiky k základným právam a slobodám svojich občanov a iných osôb, ktoré sa nachádzajú na jej štátnom území (cudzinci, osoby bez štátneho občianstva).

Ústava v tejto časti deklaruje, že ratifikované a vyhlásené medzinárodné zmluvy o ľudských právach a základných slobodách majú v SR prednosť pred zákonmi SR, ak zabezpečujú väčší rozsah práv a slobôd, rovnako deklaruje slobodu a rovnosť všetkých ľudí v dôstojnosti a právach a neodňateľnosť, nescudziteľnosť, nepremlčateľnosť a nezrušiteľnosť základných práv a slobôd. Slovenská republika teda uznáva všeobecnú platnosť a univerzálny charakter ľudských práv a základných slobôd, čo potvrdzuje aj tým, že ich podriaďuje medzinárodnoprávnym zárukám. Občanom Slovenskej republiky ústava zaručuje, že sa môžu domáhať ochrany svojich práv a slobôd nielen na príslušných orgánoch Slovenskej republiky (**nezávislých súdoch**), ale po vyčerpaní všetkých možností, ktoré poskytuje slovenský právny poriadok, môžu žiadať o ochranu týchto svojich práv aj medzinárodné orgány (**Výbor pre ľudské práva OSN, Európsku komisiu pre ľudské práva a Európsky súd pre ľudské práva**).

Ústava zaručuje základné práva a slobody na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. V Slovenskej republike nemožno preto z týchto dôvodov nikoho poškodzovať, zvyhodňovať alebo znevýhodňovať.

3.2. Základné ľudské práva a slobody

V druhom oddiele druhej hlavy, v článkoch 14 až 25 sú v ústave definované predovšetkým tie práva a slobody, ktoré sa všeobecne uznávajú ako práva a slobody prirodzene patriace každému človeku (ako ľudskej bytosti), a to bez ohľadu na jeho štátnu príslušnosť, osobné postavenie či iné znaky (**bez ohľadu na to, či je to napríklad štátny občan SR alebo cudzinec, katolíčka alebo moslimka, černocho alebo žid, bohatý alebo chudobný**).

Ústava tak ochraňuje každého predovšetkým proti zásahom štátu a jeho orgánov (orgánov verejnej moci) do tých práv a slobôd, ktoré sa všeobecne uznávajú a rešpektujú ako prirodzené práva, ktoré náležia ľudským bytostiam spravidla od narodenia až po smrť.

(Niektoré z nich, ako napr. spôsobilosť na práva alebo právo na ochranu osobnosti, môžu pritom prekračovať tieto časové horizonty. Spôsobilosť na práva sa podľa § 7 Občianskeho zákonníka priznáva aj počatému dieťaťu; ak sa narodí živé a žije aspoň okamih, môže sa stať dedičom alebo môže obdržať dar. Občiansky zákonník konštatuje aj to, že po smrti fyzickej osoby môže uplatňovať právo na ochranu jej osobnosti manžel alebo dieťa a ak ich niet, aj jej rodičia.)

Ľudské práva a slobody, ktoré sa nachádzajú v druhom a treťom oddiele Ústavy SR, sa niekedy zvyknú označovať aj ako "prvá generácia ľudských práv". Nazývajú sa takto preto, že majú základ v prirodzenoprávnych teóriách a v období buržoázných revolúcií bol zápas o ich rešpektovanie spojený so zápasom proti absolutistickej moci a s formovaním liberálneho právneho štátu.

Podľa Ústavy Slovenskej republiky patria medzi základné ľudské práva a slobody najmä:

- spôsobilosť na práva,
- právo na život,
- nedotknuteľnosť osoby a jej súkromia,
- osobná sloboda,
- právo na zachovanie ľudskej dôstojnosti, osobnej cti, dobrej povesti a na ochranu mena,
- právo vlastníť majetok,
- nedotknuteľnosť obydlia,
- listové tajomstvo, tajomstvo dopravovaných správ a iných písomností a ochrana osobných údajov,
- sloboda pohybu a pobytu,
- sloboda myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery.

V závere druhého oddielu Ústavy SR sa nachádza článok, ktorý deklaruje obranu Slovenskej republiky za vec cti každého občana a zároveň vyhlasuje, že nikoho nemožno nútiť, aby vykonával vojenskú službu, ak je to v rozpore s jeho svedomím alebo náboženským vyznaním.

Tento článok (25) sa vzťahuje iba na občanov štátu, čo vyvoláva pochybnosti, či mal byť zaradený do oddielu o základných ľudských právach a slobodách. Všeobecne sa totiž akceptuje, že základné ľudské práva a slobody sa priznávajú každému človekovi (**nie iba štátnym občanom**) a smerujú predovšetkým proti štátnej moci (**napr. zákaz pozbaviť kohokoľvek života, osobnej slobody, právo vlastniť majetok a pod.**). Deklarovanie obrany Slovenskej republiky za vec občianskej cti sa neviaže na každého, ale iba na štátnych občanov SR a nepriamo ich zaväzuje k určitému postoj. Ústavodarca sa však zrejme rozhodol umiestniť čl. 25 do tohto oddielu preto, že zakazuje verejnej moci nútiť občana k vojenskej službe, ak je to v rozpore s jeho svedomím alebo náboženským vyznaním (**právny poriadok SR pozná náhradnú vojenskú službu, ktorá je upravená v osobitnom zákone**).

Druhý oddiel ústavy začína článkom, ktorý priznáva každému **spôsobilosť na práva**. Slovenská republika tým vyjadřila, že rešpektuje každú fyzickú osobu ako právnu osobnosť (**uznáva jej spôsobilosť mať určité práva**). Táto významná ústavná záruka sa odvodzuje z článku 6 Všeobecnej deklarácie ľudských práv (prijatej r. 1948 Valným zhromaždením OSN) a jeho formulácia neumožňuje nijaké obmedzenie spôsobilosti na práva zákonom.

Od spôsobilosti na práva musíme odlišovať spôsobilosť na právne úkony. Spôsobilosť na právne úkony majú iba plnoletí a svojprávní občania a znamená, že určitý prejav ich vôle špecifikovaný v právnom poriadku môže spôsobiť vznik, zmenu alebo zánik určitých práv a povinností.

V zmysle uvedeného nemožno napríklad maloletej osobe uprieť právo vlastniť majetok (**dom, byt, cenný obraz a pod.**). Keďže však právny poriadok vyžaduje pre nakladanie s takýmto majetkom (**napr. jeho predaj, oprava, zapožičanie a pod.**) určité právne úkony, na ktoré sú oprávnení iba plnoletí, vlastník nemôže so svojím majetkom samostatne nakladať, kým nedosiahne plnoletosť. Zvyčajne ho preto pri takýchto úkonoch zastupuje rodič ako najbližší zákonný zástupca.

Právo na život sa všeobecne pokladá za najdôležitejšie ľudské právo. Ústava SR uznáva právo na život každému a okrem toho deklaruje, že ľudský život je hodný ochrany už pred narodením a v súlade so 6. dodatkovým protokolom k 2. článku Európskeho dohovoru o ľudských právach zakazuje trest smrti. Podľa ústavy však nie je porušením práva na život, ak bol niekto pozbavený života v súvislosti s konaním, ktoré podľa zákona nie je trestné. Ide o prípady konania v nutnej obrane alebo v krajnej núdzi, ktoré sú uvedené v Trestnom zákone.

Nedotknuteľnosť osoby a jej súkromia znamená právo každého na zachovanie vlastnej telesnej integrity a aj vlastnej súkromnej sféry. Ústava tieto práva garantuje, ale v prípadoch ustanovených zákonom pripúšťa ich určité obmedzenie (**napr. pri niektorých lekárskech zákrokoch nevyhnutných na zachovanie života, opatreniach vykonávaných vo všeobecnom záujme a pod.**).

Pod pojmom súkromie osoby sa všeobecne rozumie právo na súkromný život podľa vlastných predstáv, a to aj vtedy, ak sa odlišujú od názorov širokej verejnosti alebo i celej spoločnosti. Naším súkromím je napríklad nielen náš citový život či spôsob, ako trávime voľný čas, ale aj sexuálna orientácia, nadväzovanie a formy osobných vzťahov s inými, ako aj celý rad ďalších vecí, ktoré súvisia s našou každodennou aktivitou predovšetkým vo voľnom čase a s rozvojom vlastnej osobnosti.

S nedotknuteľnosťou osoby a jej súkromia spája ústava aj absolútny zákaz mučenia, krutého, neľudského či ponižujúceho zaobchádzania alebo trestov.

V Slovenskej republike nebolo doposiaľ presne definované, čo možno pokladať za mučenie. Obsah tohto pojmu nám môže priblížiť Konvencia proti mučeniu a inému krutému a neľudskému zaobchádzaniu alebo trestu, ktorú prijalo Valné zhromaždenie OSN 10. decembra 1984. V tomto dokumente sa mučenie definuje ako:

“akékoľvek konanie, ktorým sa osobe úmyselne spôsobuje krutá bolesť alebo fyzické či duševné utrpenie v snahe

- *získať od tejto alebo inej osoby informácie alebo priznanie,*
- *potrestať túto osobu za konanie, ktoré spáchala alebo zo spáchania ktorého je podozrivá,*
- *zастраšiť či donútiť túto alebo tretiu osobu k nejakému konaniu*

alebo z akéhokoľvek diskriminačného dôvodu, keď takúto bolesť spôsobuje verejný činiteľ či iná osoba pri výkone svojej funkcie, prípadne ak sa takéto konanie uskutočňuje na ich podnet alebo s ich súhlasom či vedomím.”

Osobnú slobodu zaručenú v druhom oddiele ústavy treba chápať v súvislosti s ústavným právom každého konať, čo nie je zákonom zakázané, a zákazom kohokoľvek nútiť, aby konal niečo, čo zákon neukladá. Garancia osobnej slobody uvedená v časti o základných ľudských právach a slobodách smeruje predovšetkým proti štátu a jeho orgánom. Preto obsahuje požiadavku, aby nikto nebol stíhaný alebo pozbavený osobnej slobody inak ako z dôvodov a spôsobom, ktorý ustanoví zákon.

Právo na zachovanie ľudskej dôstojnosti, osobnej cti, dobrej povesti a na ochranu mena znamená ochranu pred neoprávnenými zásahmi do súkromného a rodinného života i ochranu pred neoprávneným zhromažďovaním, zverejňovaním alebo iným zneužívaním údajov o osobe.

V demokratických krajinách sa pritom všeobecne uznáva, že nárok na rešpektovanie takto chápaného súkromia sa znižuje úmerne k miere vplyvu jednotlivca na verejný život alebo v súvislosti s inými chránenými záujmami. To znamená, že verejne činné osoby (**najmä politici**) sa počas svojho verejného pôsobenia vzdávajú určitej časti svojho súkromia, ktoré sa stáva súčasťou ich politickej kariéry.

Právo vlastníť majetok (chápané ako právo na vlastníctvo, t.j. nadobúdanie hodnôt, ktoré podmieňujú ľudskú existenciu) sa všeobecne uznáva ako jedno z typických prirodzených práv človeka. Ústava poníma vlastníctvo ako jednotný právny inštitút, čo znamená, že vlastníctvu priznáva rovnaký obsah a spôsob ochrany bez ohľadu na to, kto je vlastníkom (**štátny občan, cudzinec, štát, organizácia, maloletý, duševne chorý a pod.**).

Ústava však zároveň zveruje niektoré veci iba do vlastníctva štátu (**nerastné bohatstvo, podzemné vody, prírodné liečivé zdroje a vodné toky**) a zmocňuje Národnú radu SR, aby svojím zákonom určila, ktorý ďalší majetok a za akým účelom môže byť iba vo vlastníctve štátu, obce alebo určených právnických osôb. V súlade s ústavou môže tiež zákon určiť, že niektoré veci môžu byť iba vo vlastníctve občanov SR alebo právnických osôb so sídlom v SR.

Dôležitou súčasťou ochrany vlastníctva najmä voči štátu je skutočnosť, že ústava stanovuje pomerne presné podmienky, za ktorých prípadne môže dôjsť k vyvlastneniu alebo k nútenému obmedzeniu vlastníckeho práva. Vyvlastnenie alebo nútené obmedzenie vlastníckeho práva je v jej zmysle možné “iba v nevyhnutnej miere a vo verejnom záujme, a to na základe zákona a za primeranú náhradu”.

Nedotknuteľnosť obydlia chráni súkromnú sféru každého bývajúceho a predovšetkým zabraňuje, aby bola porušovaná zásahmi verejnej moci. Ústava napríklad priamo požaduje vykonať domovú prehliadku, len keď sú splnené osobitné podmienky (**domová prehliadka je prípustná iba v súvislosti s trestným konaním, a to na písomný a odôvodnený príkaz sudcu**). Iné zásahy do nedotknuteľnosti obydlia môže v súlade s ústavou upraviť NR SR svojím zákonom jedine vtedy, "keď je to v demokratickej spoločnosti nevyhnutné na ochranu života, zdravia alebo majetku osôb, na ochranu práv a slobôd iných alebo na odvrátenie závažného ohrozenia verejného poriadku".

V časti o základných ľudských právach a slobodách ústava zaručuje listové tajomstvo, tajomstvo dopravovaných správ a iných písomností, tajomstvo správ podávaných telefónom, telegrafom alebo iným podobným zariadením a aj ochranu osobných údajov. Ústava síce každému zakazuje porušiť listové tajomstvo, tajomstvo iných písomností a záznamov uchovávaných v súkromí, zasielaných poštou alebo iným spôsobom, no zároveň konštatuje, že "výnimkou sú prípady, ktoré ustanoví zákon". Konštatuje to však bez toho, aby bližšie stanovila podmienky, za ktorých môže zákon tieto práva obmedziť.

Sloboda pohybu a pobytu znamená, že každý, kto sa oprávnenne zdržiava na území Slovenskej republiky, má nielen právo slobodného pohybu, ale aj právo naše územie slobodne opustiť. (**Vzťahuje sa napr. na osoby, ktoré prišli na územie SR s platným cestovným pasom cez niektorý z hraničných prechodov ako turisti, osoby, ktoré po splnení všetkých požadovaných zákonných podmienok pracovali určitý čas v SR a pod.**) Tieto slobody možno obmedziť v súlade s ústavou zákonom, "ak je to nevyhnutné pre bezpečnosť štátu, udržanie verejného poriadku, ochranu zdravia alebo ochranu práv a slobôd iných a na vymedzených územiach aj v záujme ochrany prírody".

(Príkladom takéhoto zákonného obmedzenia slobody pobytu je ustanovenie §57a Trestného zákona, podľa ktorého môže napríklad súd uložiť páchatelovi zákaz pobytu na jeden rok až päť rokov za úmyselný trestný čin, ak to vyžaduje (so zreteľom na jeho doterajší spôsob života a miesto spáchaného trestného činu) ochrana verejného poriadku, rodiny, zdravia, mravnosti alebo majetku; zákaz pobytu sa pritom nesmie vzťahovať na miesto alebo obvod, v ktorom má páchatel trvalý pobyt.)

Občanom Slovenskej republiky ústava garantuje neobmedziteľné právo na slobodný vstup na územie svojej vlasti, zakazuje nútiť ich, aby opustili svoju vlasť, nepripúšťa ich vyhostenie a ani vydanie inému štátu. Vyhostenie cudzincov ústava pripúšťa v prípadoch stanovených zákonom, pričom nešpecifikuje požiadavky na jeho obsah.

(Podľa § 57 Trestného zákona môže súd uložiť páchatelovi, ktorý nie je občanom SR, trest vyhostenia z územia republiky ako trest samostatný alebo spolu s iným trestom, ak to vyžaduje bezpečnosť ľudí alebo majetku alebo iný všeobecný záujem.)

Ústavou garantovaná **sloboda myslenia, svedomia, náboženského vyznania a viery** sa vzťahuje na v podstate neobmedzený okruh intelektuálnej a duševnej činnosti, ktorej je schopný iba ľudský jedinec. Každý má zaručenú aj možnosť zmeniť svoje náboženské vyznanie alebo vieru alebo byť bez náboženského vyznania a aj verejne prejavovať svoje zmýšľanie.

Tieto slobody však ústava umožňuje obmedziť zákonom, navyše za podmienok stanovených pomerne všeobecne: "ak ide o opatrenie nevyhnutné v demokratickej spoločnosti na ochranu verejného poriadku, zdravia a mravnosti alebo práv a slobôd iných".

3.3. Politické práva

Tieto práva a slobody garantuje tretí oddiel druhej hlavy ústavy. Podobne ako základné ľudské práva, patria do tzv. prvej generácie ľudských práv. Formovali a presadzovali sa totiž zároveň so základnými ľudskými právami už počas buržoázných revolúcií a spolu s nimi sa dostávali aj do prvých písaných ústav. So základnými ľudskými právami ich spája aj to, že svojím obsahom obmedzujú zásahy štátu do slobodného správania sa jednotlivcov.

Prívlastok "politické" získali najmä vďaka tomu, že chránia najrôznorodjšie politické názory a zaručujú občanom účasť na politickom živote (na výkone štátnej moci, na ovplyvňovaní politického vývoja spoločnosti a pod.), ako aj preto, že bez ich rešpektovania nemožno hovoriť o demokratickom politickom zriadení.

Ústava Slovenskej republiky zaručuje tieto politické práva a slobody:

- slobodu prejavu a právo na informácie,
- petičné právo,
- právo pokojne sa zhromažďovať,
- právo slobodne sa združovať,
- právo občanov zúčastňovať sa na správe verejných vecí priamo alebo slobodnou voľbou svojich zástupcov,
- právo občanov postaviť sa na odpor proti každému, kto by odstraňoval demokratický poriadok ľudských práv a základných slobôd uvedených v Ústave SR, ak činnosť ústavných orgánov a účinné použitie zákonných prostriedkov sú znemožnené.

Jadrom každého demokratického zriadenia je rešpektovanie rôznorodých politických názorov. Preto základný zákon Slovenskej republiky v čl. 31 prijal takýto štátny záväzok: "Zákonná úprava všetkých politických práv a slobôd, jej výklad a používanie musia umožňovať a ochraňovať slobodnú súťaž politických síl v demokratickej spoločnosti."

Sloboda prejavu sa všeobecne akceptuje nielen ako základ každej demokracie, ale aj ako nevyhnutný predpoklad pre uplatňovanie celého radu ďalších práv a slobôd. Veď aký zmysel by malo napríklad právo občanov pokojne sa zhromažďovať, keby na zhromaždení nemohli slobodne prejsť svoj vlastný názor, alebo petičné právo, keby sa mohli občania s petíciami obracať na štátne orgány iba vo veciach, ktoré by chceli počuť ich predstavitelia?

Prejav však môže mať mnoho rozmanitých foriem (**názory možno vyjadriť nielen slovom alebo písmom, ale aj hudbou, módou, tancom, mimikou a pod.**). Ústava SR preto garantuje každému, okrem práva vyjadrovať svoje názory slovom, písmom, tlačou, obrazom alebo iným spôsobom, aj právo slobodne vyhľadávať, prijímať a rozširovať idey a informácie.

Ochrana slobody prejavu taktiež smeruje voči štátu a jeho orgánom, čo sa prejavuje aj v tom, že naša ústava priamo zakazuje cenzúru (**pod pojmom cenzúra totiž rozumieme, že zverejniť alebo rozšíriť určitý výsledok duševnej činnosti možno len potom, keď bol jeho obsah úradne preskúmaný a odsúhlasený – ide teda o zásah orgánu verejnej moci a nie súkromnej osoby**) a vidíme to aj na tom, že ústava zakotvuje povinnosť pre štátne orgány a orgány územnej samosprávy, aby primeraným spôsobom poskytovali informácie o svojej činnosti.

Slobodu prejavu a právo vyhľadávať a šíriť informácie Ústava SR nechápe bezbreho. Umožňuje totiž zákonodarcovi, aby aj tieto práva a slobody obmedzil zákonom, **“ak ide o opatrenia v demokratickej spoločnosti nevyhnutné na ochranu práv a slobôd iných, bezpečnosti štátu, verejného poriadku, ochranu verejného zdravia a mravnosti”**. Vzhľadom na to, že pojmy ako “verejný poriadok” alebo “mravnosť” môžu mať pre rozličné skupiny rozličný obsah, možno toto pomerne široké zmocnenie vysvetľovať rozlične. V prípade konfliktu názorov na obsah týchto pojmov je však oprávnený podať ich záväzný výklad jedine Ústavný súd Slovenskej republiky.

Petičné právo zaručuje každému samostatne alebo v spolupráci s inými obracať sa vo veciach verejného alebo iného spoločného záujmu na štátne orgány a orgány územnej samosprávy so žiadosťami, návrhmi a sťažnosťami. Z pochopiteľných dôvodov ústava nepripúšťa petície, ktoré by svojím obsahom vyzývali k porušovaniu základných práv a slobôd alebo zasahovali do nezávislosti súdov **(ktorými by občania žiadali, aby súd rozhodol určitým spôsobom – napr. odsúdil páchatel'a na prísnejší trest, ako pripúšťa zákon)**.

Súčasťou **práva pokojne sa zhromažďovať** je aj právo zvolávať pokojné zhromaždenia **v súkromí i na verejných miestach**. Do súkromných zhromaždení verejná moc prakticky nemôže zasahovať, ak majú pokojný priebeh a nenarušujú niektoré z práv a právom chránených záujmov iných. Ústava však zmocňuje zákonodarcu, aby ustanovil podmienky výkonu tohto práva pri zhromaždeniach na verejných priestranstvách **(ulice, parky, pasáže, múzeá a pod.)**, **“ak ide o opatrenia v demokratickej spoločnosti nevyhnutné na ochranu práv a slobôd iných, ochranu verejného poriadku, zdravia a mravnosti, majetku alebo pre bezpečnosť štátu”**.

Právo slobodne sa združovať umožňuje každému, aby v spolupráci s inými utváral formálnejšie, organizované zoskupenia **(spolky, spoločnosti alebo iné združenia)** a ich prostredníctvom sa snažil dosiahnuť určité ciele. Ústava navyše osobitne garantuje občanom SR právo zakladať politické strany a politické hnutia a združovať sa v nich. Okrem priameho rozhodovania o dôležitých otázkach verejného záujmu v referende majú teda občania možnosť presadzovať svoje politické ciele aj prostredníctvom politických strán a hnutí a tak sa spolupodieľať na rozhodovaní o verejných záležitostiach.

Aj výkon týchto práv ústava umožňuje obmedziť zákonom, **“ak je to v demokratickej spoločnosti nevyhnutné pre bezpečnosť štátu, na ochranu verejného poriadku, predchádzanie trestným činom alebo na ochranu práv a slobôd iných”**.

Aby si nijaká politická strana alebo hnutie (a ani ďalšie spolky, spoločnosti či iné združenia) nemohli zabezpečiť vlastné výnimočné postavenie v orgánoch štátu a postupne štát mocensky ovládnuť, ústava požaduje, aby politické strany a hnutia, spolky, spoločnosti a iné združenia boli oddelené od štátu.

V rámci politických práv ústava zaručuje občanom právo **zúčastňovať sa na správe verejných vecí** priamo alebo slobodnou voľbou svojich zástupcov. Referendum ako možnosť priamej demokracie je upravené samostatne v druhom oddiele piatej hlavy, a preto v oddiele o politických právach sú riešené najmä niektoré otázky zastupiteľskej demokracie. Ústava požaduje, aby sa voľby konali v lehotách, ktoré nepresiahnu pravidelné volebné obdobie ustanovené zákonom **(4 roky pri voľbách do NR SR i orgánov miestnych samospráv)** a aby volebné právo bolo všeobecné, rovné a priame a vykonávalo sa tajným hlasovaním.

Dôležitou súčasťou práva občanov zúčastňovať sa na správe vecí verejných je aj ústavná požiadavka, aby mali za rovnakých podmienok prístup k voleným a iným verejným funkciám. Nikto teda nemá právo, aby bol akýmkoľvek spôsobom zvýhodňovaný (napr. vzhľadom na svoje

finančné pomery, príslušnosť k niektorej politickej strane či iné osobné postavenie) pri uchádzaní sa o miesto, ktoré sa obsadzuje voľbou, alebo o inú verejnú funkciu, ktorá sa obsadzuje konkurzom (**napr. pracovné miesta v štátnej správe, v školstve a pod.**). Od uvedeného treba odlišovať politické funkcie obsadzované menovaním, s ktorým sa spája politická zodpovednosť toho, kto menuje, voči voličom.

Medzi politické práva ústava zaradila aj **právo občanov postaviť sa na odpor proti každému, kto by odstraňoval demokratický poriadok ľudských práv a základných slobôd uvedených v jej obsahu**. Ústava bližšie nešpecifikuje, ako občania môžu uplatniť svoje právo na odpor a aké prostriedky by mohli použiť. Z ústavného textu však možno vyvodiť, že toto svoje právo môžu uplatniť iba v prípade, ak bude ohrozený demokratický poriadok ľudských práv a slobôd ako celok a ak činnosť ústavných orgánov a účinné použitie zákonných prostriedkov sú znemožnené. Právo na odpor preto nemožno využiť, keď sú porušené jednotlivé práva a slobody.

Právo občanov postaviť sa na odpor proti vláde, ktorá sa spreneverila princípom demokracie, poznáme už od staroveku. Bolo súčasťou politických zmluvných teórií, ktoré vychádzali z povinnosti štátu (štátnych orgánov) rešpektovať a chrániť určité prirodzené práva svojich občanov a občanom priznávali právo odstrániť vládu, ktorá by sa spreneverila dohodnutým princípom (**Platón**). V stredovekom Anglicku, v krajine, kde právny poriadok tradične rešpektoval určité prirodzené práva a slobody svojich občanov, sa v zmysle zmluvných teórií uskutočnili významné revolúcie v roku 1640 (**parlament sa vzoprel voči absolutistickej vláde kráľa Karola I.**) a v roku 1688 (**odpor voči katolíckemu absolutizmu Jakuba II.**). Významným zástancom "práva na revolúciu" bol v tomto období anglický mysliteľ **John Locke**, ktorý vo svojej práci **Zmluvy o vláde (1689)** obhajoval toto právo ako jedno z prirodzených práv občanov. Rezolúcia anglického revolučného konventu z roku 1689 aj pod vplyvom jeho učenia konštatovala, že Jakub II. "**porušil zmluvu medzi kráľom a ľuďom, a preto sa jeho trón uvoľňuje**". Táto druhá anglická parlamentná revolúcia položila základy súčasnej anglickej konštitučnej (ústavnej) monarchie. Práva na revolúciu sa v roku 1776 dovoľávala aj **Deklarácia nezávislosti** anglických kolónií v Amerike.

Z moderných ústavných dokumentov, ktoré priznávajú občanom právo na odpor, možno spomenúť napr. Základný zákon Spolkovej republiky Nemecko, ktorá si toto právo osvojila po skúsenostiach s fašistickým režimom.

(Článok 20 ods. 4 Základného zákona SRN konštatuje: "Proti každému, kto sa podujme odstrániť tento poriadok, majú všetci Nemci, pokiaľ nie je možná iná pomoc, právo odporu.")

Ako sme si mohli všimnúť, prakticky všetky politické práva a slobody, ktoré sú zaradené v treťom oddiele Ústavy SR, možno za určitých podmienok obmedziť zákonom. V závere tretieho oddielu sa preto nachádza ustanovenie (čl.31), ktoré požaduje, aby zákonná úprava všetkých politických práv a slobôd, jej výklad a používanie umožňovali a ochraňovali slobodnú súťaž politických síl v demokratickej spoločnosti. Táto požiadavka, ktorú ústavy vyspelých demokratických štátov zvyčajne priamo neobsahujú, reaguje na skúsenosti nášho uplynulého ústavného vývoja, keď práve zákony popierali slobodnú súťaž politických síl. V zmenených spoločenských pomeroch ešte podčiarkuje skutočnosť, že slobodná súťaž politických síl je nevyhnutnou podmienkou každého právneho štátu. Článok 31 Ústavy SR možno považovať hlavne za určitý všeobecný návod pre zákonodarcu i ostatné orgány verejnej moci.

3.4.Práva národnostných menšín a etnických skupín

Štvrtý oddiel druhej hlavy ústavy dokumentuje skutočnosť, že Slovenská republika venuje osobitnú ústavnú ochranu kultúre, jazyku a vzdelávaniu tých svojich občanov, ktorí sa hlásia k iným národnostiam či etnickým skupinám a činí tak v súlade s medzinárodnými dokumentmi (**Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach, Medzinárodný pakt o politických a občianskych právach, Dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie, Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd, Európska konvencia na ochranu práv menšín a ďalšie**). Ústavná úprava pritom rešpektuje zásady rovnosti a nediskriminácie – rozhodujúce zásady pre riešenie tejto otázky aj na medzinárodnej úrovni.

Negatívna skúsenosť z uplatňovania kolektívnych práv počas prvej polovice dvadsiateho storočia v bývalej Československej republike a v ďalších európskych štátoch viedla k tomu, že v súčasnosti je uprednostňovaná ochrana individuálnych práv príslušníkov národnostných menšín a etnických skupín. Tento prístup vychádza z rovnoprávneho postavenia všetkých občanov, v tomto prípade najmä bez ohľadu na príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, a zo zákazu akejkoľvek diskriminácie na základe národnostnej či etnickej príslušnosti.

Občanom, ktorí v Slovenskej republike tvoria národnostné menšiny alebo etnické skupiny, ústava zaručuje všestranný rozvoj, právo spoločne s inými príslušníkmi menšiny alebo etnickej skupiny rozvíjať vlastnú kultúru, právo rozširovať a prijímať informácie v materinskom jazyku, združovať sa v národnostných združeniach, zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie. Za podmienok stanovených v zákone ústava zaručuje týmto občanom:

- právo osvojiť si štátny jazyk,
- právo na vzdelanie v materinskom jazyku,
- právo používať materinský jazyk v úradnom styku,
- právo zúčastňovať sa na riešení vecí týkajúcich sa národnostných menšín a etnických skupín.

Podľa ústavy však výkon všetkých ústavných práv občanov patriacich k národnostným menšinám a etnickým skupinám nesmie viesť k ohrozeniu zvrchovanosti a územnej celistvosti Slovenskej republiky a k diskriminácii jej ostatného obyvateľstva.

3.5. Hospodárske, sociálne a kultúrne práva

Táto skupina ľudských a občianskych práv sa nachádza v piatom oddiele druhej hlavy Ústavy SR a zvykne sa označovať aj ako “druhá generácia ľudských práv”, pretože, na rozdiel od práv a slobôd uvedených v druhom a treťom oddiele našej ústavy, sa dostávali do ústav oveľa neskôr. V niektorých krajinách sa tak dialo potom, keď, pod vedením marxisticko leninských strán a podľa ich ideológie, začali do svojich ústav premietiť sociálne funkcie socialistického (komunistického) štátu (**najprv v Rusku po roku 1918 a neskôr aj v ďalších krajinách, ktoré sa dostali pod mocenský vplyv Sovietskeho zväzu**). V demokratických krajinách sa hospodárske, sociálne a kultúrne práva začleňovali do ústav najmä po druhej svetovej vojne, v dôsledku nových prístupov k funkciám štátu (prerastania liberálneho štátu do štátu sociálneho).

Impulzom pre takýto vývoj bolo to, že sa začala uznávať zodpovednosť štátu za plný rozvoj ľudskej osobnosti. Demokratický štát, ktorý prevezme túto zodpovednosť, musí, okrem

rešpektovania základných ľudských práv a slobôd, utvárať aj nevyhnutné hospodárske, sociálne a kultúrne podmienky pre jednotlivca a dbať o jeho určité materiálne zabezpečenie (štát blahobytu).

Zatiaľ čo s "prvou generáciou" práv a slobôd sa vždy spája požiadavka, aby sa štát a jeho orgány väčšinou zdržali zásahov do práv a slobôd jednotlivca, "druhá generácia" práv naopak vyžaduje zvýšenú aktivitu štátu a jeho orgánov. Ide pritom nielen o zákonodarnú činnosť (**napr. prijímanie zákonov, ktoré upravia hmotné zabezpečenie občanov, ktorí bez vlastnej viny nemôžu pracovať, zákonov, ktoré chránia občanov pred svojvoľným prepúšťaním z práce, zabezpečujú ochranu a bezpečnosť pri práci, stanovujú podmienky, za ktorých majú študenti právo na pomoc štátu a pod.**), ale ide aj o realizáciu konkrétnych úloh v hospodárskej, sociálnej a kultúrnej sfére a o spolupôsobenie hospodársko-správnych, administratívnych, samosprávnych a iných zložiek štátu.

Reálne zabezpečenie hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv a slobôd navyše vyžaduje aj určitú hospodársku situáciu a spoločenskú klímu v štáte (**určitú mieru zamestnanosti, starostlivosť o obnovu rovnováhy v životnom prostredí, funkčný a účinný zdravotný či vzdelávací systém, vyššiu kultúrnu úroveň obyvateľstva a pod.**). Nevyhnutná je aktívna spolupráca samotných občanov (**platia si riadne dane, zdravotné a sociálne poistenie a pod.**), občianskych združení a samospráv (**dobrovoľná spoločenská a sociálna činnosť, zdravotná starostlivosť a opatrovateľská služba vykonávané samosprávnymi organizáciami, neštátne vzdelávacie zariadenia a pod.**).

Vzhľadom na svoj obsah i spôsob realizácie sa hospodárske, sociálne a kultúrne práva nachádzajú v značnom protiklade voči klasickým liberálnym právam a slobodám. Ich skutočná realizácia často zaostáva za ich zväčša programovými a pomerne jednoducho formulovanými ústavnými definíciami (**ústavné definovanie práva na prácu, sociálnych istôt, práva na odmenu zodpovedajúcu množstvu a kvalite práce, práva na zabezpečenie dôstojného života, práva na byt, práva na vzdelanie a pod.**).

Realizácia týchto práv, na rozdiel od práv "prvej generácie", v nepomerne väčšej miere závisí od zákonov, v ktorých štáty určujú konkrétny obsah značne všeobecných ústavných formulácií (**napr. obsah ústavného článku, ktorý garantuje, že "štát v primeranom rozsahu hmotne zabezpečuje občanov, ktorí bez vlastnej viny nemôžu pracovať," alebo článku, podľa ktorého zákon zabezpečuje zamestnancom právo na odmenu za vykonanú prácu "dostatočnú na to, aby im umožnila dôstojnú životnú úroveň" a mnohé ďalšie**).

Podľa ústavy majú občania Slovenskej republiky najmä tieto hospodárske, sociálne a kultúrne práva:

- právo na slobodnú voľbu povolania a prípravu naň, ako aj právo podnikáť a uskutočňovať inú zárobkovú činnosť,
- právo na prácu,
- občania, ktorí bez vlastnej viny nemôžu pracovať, majú právo na primerané hmotné zabezpečenie,
- zamestnanci majú právo na spravodlivé a uspokojujúce pracovné podmienky,
- každý má právo slobodne sa združovať s inými na ochranu svojich hospodárskych a sociálnych záujmov,

- právo na štrajk,
- právo na zvýšenú ochranu zdravia pri práci a osobitné pracovné podmienky majú ženy, mladiství a zdravotne postihnuté osoby,
- mladiství a osoby zdravotne postihnuté majú právo na osobitnú ochranu v pracovných vzťahoch a na pomoc pri príprave na povolanie,
- občania majú právo na primerané hmotné zabezpečenie v starobe, pri nespôsobilosti na prácu, ako aj pri strate živiteľa,
- každý, kto je v hmotnej núdzi, má právo na takú pomoc, ktorá je nevyhnutná na zabezpečenie základných životných podmienok,
- každý má právo na ochranu zdravia,
- na základe zdravotného poistenia majú občania právo na bezplatnú zdravotnú starostlivosť,
- deti a mladiství majú právo na osobitnú ochranu,
- ženy v tehotenstve majú právo na osobitnú starostlivosť, ochranu v pracovných vzťahoch a zodpovedajúce pracovné podmienky,
- deti narodené v manželstve i mimo neho majú rovnaké práva,
- deti majú právo na rodičovskú výchovu a starostlivosť,
- rodičia, ktorí sa starajú o deti, majú právo na pomoc štátu,
- občania majú právo na bezplatné vzdelanie v základných školách a stredných školách a podľa schopností občanov a možnosti spoločnosti aj na vysokých školách,
- zaručuje sa sloboda vedeckého bádania a umenia,
- zaručuje sa právo prístupu ku kultúrnemu bohatstvu.

Realizácia prakticky všetkých hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv vymenovaných v článkoch 35 až 43 Ústavy SR sa viaže na bližšiu úpravu v zákonoch, ktoré stanovujú nielen podmienky pre uplatňovanie jednotlivých práv, ale aj špecifické okolnosti, za ktorých ústava pripúšťa ich obmedzovanie.

3.6. Právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva

Šiesty oddiel druhej hlavy ústavy deklaruje záujem Slovenskej republiky o životné prostredie a kultúrne dedičstvo. Obsahuje tieto práva a povinnosti:

- každý má právo na priaznivé životné prostredie,
- každý je povinný chrániť a zveľaďovať životné prostredie a kultúrne dedičstvo,

- nik nesmie ohrozovať a poškodzovať životné prostredie, prírodné zdroje a kultúrne pamiatky nad mieru ustanovenú zákonom,
- štát dbá o šetrné využívanie prírodných zdrojov, o ekologickú rovnováhu a účinnú starostlivosť o životné prostredie,
- každý má právo na včasné a úplné informácie o stave životného prostredia a o príčinách a následkoch tohto stavu.

Vymenované ustanovenia taktiež nemožno považovať za typické ústavné práva, slobody alebo povinnosti, ktoré sú tradične dané priamo textom ústavy. Práva obsiahnuté v článkoch 44 a 45 Ústavy SR vlastne ani nie je možné uplatňovať bez príslušného vykonávacieho zákona.

Práve toto čiastočne vzbudzuje pochybnosti, či ich treba uvádzať v ústavách. Najmä v krajinách anglo-amerického ústavného systému, kde sa v rozhodovaní súdnych orgánov tradične uplatňuje priamo ústavný text, existuje značná neochota začleňovať takéto práva a slobody do základných zákonov.

V našich podmienkach si to dokumentujeme na príklade ústavného článku 44 ods. 1 – právo každého na priaznivé životné prostredie. Toto právo ústavodarca hneď v ods. 3 toho istého článku relativizuje, keď zakazuje ohrozovať a poškodzovať životné prostredie, prírodné zdroje a kultúrne pamiatky “nad mieru ustanovenú zákonom”. V súlade s ústavou môže teda Národná rada SR svojím zákonom povoliť určitú mieru ohrozenia a poškodenia životného prostredia. Stanovenie tejto miery je v rukách zákonodarcu a v konečnom dôsledku znehodnocuje význam ústavne deklarovaného práva občana na priaznivé životné prostredie.

3.7. Právo na súdnu a inú právnu ochranu

Ústavná garancia práva každého občana na súdnu a inú právnu ochranu (siedmy oddiel druhej hlavy ústavy) sa všeobecne pokladá za nevyhnutné kritérium právneho štátu. Ide o to, že každý sa môže domáhať svojho práva zákonom určeným postupom na nezávislom a nestrannom súde alebo inom orgáne Slovenskej republiky (**napr. na príslušnom všeobecnom súde, na Ústavnom súde Slovenskej republiky alebo na prokuratúre**). Uvedené sa vzťahuje aj na orgány verejnej správy. Každý, kto sa domnieva, že ich rozhodnutím bol ukrátený na svojich právach alebo slobodách, môže požiadať o preskúmanie daného rozhodnutia na nezávislom súde.

Ústava zaručuje každému aj právo na náhradu škody, ktorú mu spôsobilo nezákonné rozhodnutie súdu, iného štátneho orgánu či orgánu verejnej správy alebo nesprávny úradný postup.

V siedmom oddiele garantuje Ústava Slovenskej republiky aj významné procesné záruky. Ich cieľom je zabezpečiť každému potrebnú úroveň ochrany pred orgánmi činnými v trestnom konaní, a teda spravodlivý proces. Najvýznamnejšie z týchto záruk sú:

- právo každého odoprieť výpoveď, ak by ňou spôsobil nebezpečenstvo trestného stíhania sebe alebo blízkej osobe,
- právo každého na právnu pomoc v konaní pred súdmi, inými štátnymi orgánmi alebo orgánmi verejnej správy,

- rovnosť účastníkov konania pred súdmi, inými štátnymi orgánmi alebo orgánmi verejnej správy,
- každý, kto vyhlási, že neovláda jazyk, v ktorom sa vedie konanie, má právo na tlmočníka,
- právo každého, aby sa jeho vec verejne prerokovala bez zbytočných priet'ahov a v jeho prítomnosti a aby sa mohol vyjadriť ku všetkým dôkazom,
- právo obvineného, aby mu boli poskytnuté čas a možnosť na prípravu obhajoby a aby sa mohol obhajovať sám alebo prostredníctvom obhajcu,
- právo obvineného odoprieť výpoveď.

V úplnom súlade s princípmi právneho štátu sú aj tieto ústavné požiadavky:

- len zákon ustanoví, ktoré konanie je trestným činom a aký trest, prípadne iné ujmy na právach alebo majetku možno uložiť za jeho spáchanie,
- o vine a treste za trestné činy rozhodujú iba súdy,
- každý, proti komu sa vedie trestné konanie, sa považuje za nevinného, kým súd nevysloví právoplatným rozsudkom jeho vinu (prezumpcia neviny),
- nikoho nemožno trestne stíhať za čin, za ktorý bol už právoplatne odsúdený alebo oslobodený spod obžaloby,
- trestnosť činu sa posudzuje a trest sa ukladá podľa zákona účinného v čase, keď bol čin spáchaný, a neskorší zákon sa použije, iba ak je to pre páchatel'a priaznivejšie.

3.8. Spoločné ustanovenia

V ôsmom a záverečnom oddiele druhej hlavy Ústavy Slovenskej republiky sú **spoločné ustanovenia k prvej a druhej hlave**. Obsahujú podrobnejší výklad niektorých pojmov použitých v predchádzajúcich častiach ústavy, právo azylu pre cudzincov a zmocnenie pre Národnú radu SR, aby za stanovených podmienok svojím zákonom obmedzila niektoré základné práva a slobody vymenovaným kategóriám štátnych zamestnancov.

(Napr. sudcom a prokurátorom právo na podnikanie a inú hospodársku činnosť, zamestnancom štátnej správy a územnej samosprávy v určitých funkciách a osobám v povolaniach, ktoré sú bezprostredne nevyhnutné na ochranu života a zdravia, právo na štrajk, príslušníkom ozbrojených síl a ozbrojených zborov petičné právo a právo pokojne sa zhromažďovať, pokiaľ súvisia s výkonom ich služby.)

Ústava v tomto oddiele konštatuje, že ak sa v jej predchádzajúcich častiach používa pojem "občan", rozumie sa tým štátny občan Slovenskej republiky. Cudzinci požívajú v Slovenskej republike základné ľudské práva a slobody zaručené Ústavou SR, ak nie sú v ústave výslovne priznané iba štátnym občanom.

Na tomto mieste je azda potrebné stručne sa zmieniť o štátnom občianstve Slovenskej republiky, hoci sama ústava sa ním nezaobera. Jeho nadobúdanie upravuje zákon č. 40/1993 Z.z. o štátnom občianstve. Štátne občianstvo SR možno nadobudnúť narodením alebo udelením.

Dieťa nadobúda štátne občianstvo narodením za týchto podmienok:

- ak aspoň jeden z jeho rodičov je štátnym občanom SR,
- ak sa narodilo na území SR a jeho rodičia sú bez štátnej príslušnosti,
- ak sa narodilo na území SR cudzím štátnym príslušníkom a narodením nenadobúda štátne občianstvo ani jedného z nich.

Ak jeden z rodičov dieťaťa je štátnym občanom SR, jeho rodičia musia uviesť vo svojom vyhlásení o štátnom občianstve, ktoré štátne občianstvo dieťa nadobudlo.

Cudzí štátny občan môže nadobudnúť štátne občianstvo SR udelením za týchto podmienok:

- ak má na území SR trvalý pobyt minimálne päť rokov a ovláda slovenský jazyk a zároveň
- ak nebol za uplynulých päť rokov právoplatne odsúdený za úmyselný trestný čin.

Štátne občianstvo možno udeliť aj osobe, ktorá nespĺňa uvedené podmienky:

- ak uzavrela manželstvo so štátnym občanom SR,
- ak sa výrazne zaslúžila o pokrok slovenskej ekonomiky, vedy, kultúry a techniky.

Žiadosť o udelenie štátneho občianstva sa podáva na okresnom úrade a treba k nej priložiť výpis z registra trestov, matričné doklady (rodný list, sobášny list) a krátky životopis. Štátne občianstvo udeľuje Ministerstvo vnútra SR.

Slovenská republika, tak ako aj iné demokratické štáty, sa zaväzuje vo svojej ústave poskytovať azyl cudzincom prenasledovaným za obhajovanie politických práv a slobôd.

Azyl sa všeobecne chápe ako poskytnutie útočiska a ochrany pre osoby, ktoré opustili vlastnú krajinu zo strachu pred perzekúciou.

Ústava však umožňuje odoprieť azyl tomu, kto konal v rozpore so základnými ľudskými právami a slobodami.

Ochrana základných práv a slobôd sa v Slovenskej republike odvodzuje z ústavy a z medzinárodných zmlúv o ľudských právach a základných slobodách, ktoré SR ratifikovala a boli riadne vyhlásené. Ústava SR akceptuje skutočnosť, že osobná sloboda jedného nemôže prinášať neslobodu inému. Najobsiahlejšia časť, druhá hlava ústavy garantuje v samostatných oddieloch základné ľudské práva a slobody, politické práva, práva národnostných menšín a etnických skupín, hospodárske, sociálne a kultúrne práva, právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva, právo na súdnu a inú právnu ochranu.